

Ο ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ Α.Π.Θ.

Άπο τούς πρώτοϋς χριςτιανικόϋς αιώνεϋς ή Έκκλησία ένέταξε τούς άγίοϋς, μέ πρώτοϋς τούς μάρτυρεϋ και όμολογητέϋ τήϋ πίςτεωϋ, στο έορτολόγιο τήϋ μέ σκοπό νά έμπνεύσει τó χριςτοκεντρικό των πνεϋμα στοϋς πιστοϋς. «Τó χριςτιανικό μαρτύριο – γράφει ó Άναπλ. Καθηγητέϋ κ. Παναγιώτεϋ Υφαντέϋ - άποτέλεσε μία δυναμική χριςτοκεντρική άπάντηρη στο άνθρωπολογικό μοντέλο του ήρωα τήϋ προχριςτιανικήϋ άρχαιότητα. Όμωϋ, έπρόκειτο για έναν ήρωϊσμό που δέν στηριζόταν στην έλπίδα τήϋ ύστεροφημιάϋ ή στην άρετέ τήϋ άγάπηϋ πρòϋ τήν έπίγεια πατρίδα, αλλά στη δίψα τήϋ συνάντηρη μέ τον Νυμφίο. Συντονισμένη στοϋς ρυθμοϋς τήϋ έςχατολογικήϋ προσδοκιάϋ, τήν όποία ένίςχυε δραςτικά ή έχθρότητα του ίςτορικού περιβάλλοντοϋ ή πιστεύουσα κοινότητα άρχιςε αύθόρμητα νά τιμᾶ τούϋ μάρτυρεϋ ώϋ βέβαιουϋ πολίτεϋ τήϋ ούράνιαϋ βασιλείαϋ, έφόσον έμειναν πιστοί “άχρι θανάτου” και γι’ αύτό άξιώθησαν του “ςτεφανου τήϋ ζωήϋ”»¹.

α) Οί σκέψειϋ αύτέϋ ϋνιςτοϋν μία σύγχρονη άποτύπωρη τών άρχαίων μαρτυριών περι τó λειτουργικόϋ χαρακτήρα τήϋ μνήμηϋ τών άγίων και δή τών μαρτύρων τήϋ έποχήϋ εκείνηϋ. «Πᾶϋ ό ύπέρ τήϋ Χριςτου δόξηϋ παθών, – γράφει ό Εϋςέβιοϋ Καιςαρείαϋ – τήν κοινωνίαν άεί έχει μετά του ζώντοϋ Θεοϋ»². Οί ώραιότεροι λίθοι για τήν οίκοδομή τήϋ

¹ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΑΡ. ΥΦΑΝΤΗ, *Η άγιότητα του μαρτυρίου και ή μαρτυρία τήϋ άγιότηταϋ*. Θεολογικά Μελετήματα, έκδ. Π.Ποϋρναρά, Θεσσαλονίκη ᾶ.ᾷ., ϋϋ.33-34.

² ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑϋ, *Έκκλησιαςτική Ιςτορία*, Ε', ΡG 20, 421B.

Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Ἑρμᾶ εἶναι οἱ μάρτυρες³. Τὸ αἷμα δὲ τῶν μαρτύρων – συμπληρώνει ὁ ἱερός Χρυσόστομος εἶναι ἡ πηγὴ ποὺ ἀρδεύει καὶ αὐξάνει τὸ δένδρο τῆς Ἐκκλησίας⁴. Οἱ μάρτυρες γράφει ὁ ἅγιος Κυπριανὸς θυσιάζονται μέχρι ἐκχύσεως τοῦ αἵματός των «διὰ νὰ μὴ ἀπολέσουν τὴν εἰρήνην, (τῆς Ἐκκλησίας) καὶ ἐπομένως τὴν σωτηρίαν...»⁵.

Ἔχουμε ἐπίσης πληροφορίες σύμφωνα μὲ τις ὁποῖες οἱ ἅγιοι μάρτυρες εἶχαν παρὰ Χριστοῦ τὸ χάρισμα τῆς θεραπείας, μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτὸ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, πρὸς ἀντικατάσταση μάλιστα τῶν ἀρχαίων θεῶν καὶ ἡρώων ποὺ θεράπευαν τὶς ἀσθένειες⁶. Ἄλλοι μάρτυρες καὶ ὁμολογητὲς ἀνεδείχθησαν πολιοῦχοι καὶ ὑπερασπιστὲς τῶν διαφόρων τόπων, στὴ θέση πολυἀριθμῶν θεῶν καὶ ἡρώων προστατῶν τῶν πολέμων. Ὁ ὁμολογητὴς Φῆλιξ π.χ., κατὰ τὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο, εἶχε ἀναλάβει ὑπὸ τὴν προστασία του τὴν πόλη Νῶλα⁷. Ὁ ἅγιος Δημήτριος ὑπερνίκησε τοὺς ἀρχαίους πολιοῦχους καὶ μάλιστα τοὺς Καβεῖρους⁸. Ὁ μάρτυς Εὐγένιος ἐτιμᾶτο στὴν Τραπεζοῦντα ὡς πολιοῦχος, ἀλλὰ καὶ θεράπων τῶν ἀσθενῶν⁹.

Ἡ θεώρηση αὐτὴ τοῦ μαρτυρίου ὡς γεγονότος ἐκκλησιαστικοῦ¹⁰ ποὺ ἀναζωπυρώνει τὴν πίστη καὶ τὸ φρόνημα τῶν χριστιανῶν ἦταν φυσικὸ νὰ συμβάλει καὶ στὴ διαμόρφωση λειτουργικοῦ πλαισίου γιὰ τὸν

³ ΕΡΜΑ, *Ποιμὴν*, Ὅρασις γ', 5, PG 2, 889-908.

⁴ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὁμιλία ἐγκωμιαστικὴ εἰς τοὺς ἁγίους μάρτυρας Ἰουβεντῖνον καὶ Μαξιμῖνον, τοὺς μαρτυρήσαντας ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου*, PG 50, 573.

⁵ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, *Ἐπιστολὴ 36,2*.

⁶ ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ὁμιλία ΙΖ', Γ'*, PG 77, 1105 Α. Βλ. καὶ L. DEUBNER, *Kosmas und Damian*, Leipzig und Berlin 1907. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οἱ ἅγιοι μάρτυρες εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν πίστιν τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1997, σσ.231-233.

⁷ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *De cura pro mortuis gerenda*, XVI, PL 40, 606.

⁸ Βλ. Γ. καὶ Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης* [Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀρ.34], ἐν Ἀθήναις 1952, σ.9. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ ἅγιος Δημήτριος εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ βουλγαρικὴν παράδοσιν*, Θεσσαλονίκη 1971.

⁹ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Fontes historiae imperii Trapezuntini*, I, Petropoli 1897, σσ.30 ἐξ., 69 ἐξ. Βλ. καὶ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σσ.231-235.

¹⁰ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ.220.

ένιαύσιο έορτασμό και την ανάλογη τιμή προς τούς άγίους μάρτυρες, μιὰ και ή θεία Λατρεία, ή χριστιανική έορτή μᾶς κάνει κοινωνούς τῶν μαρτύρων και ὄλων τῶν άγιών και παροντοποιεῖ την προς αὐτούς τιμή και μνήμη των. Έτσι γίνεται κατανοητός και ὁ λόγος τῶν Πατέρων περι τῆς ανάγκης τοῦ λειτουργικοῦ έορτασμοῦ. Ὁ άγιος Γρηγόριος ὁ Νύσσης π.χ. ὑπερθεματίζει «τὴν έτησίαν τοῦ ένιαυσίου κύκλου περίοδον», με πανηγύρεις για την τιμή τῶν μαρτύρων¹¹. Ὁ ιερὸς Χρυσόστομος μιλά για την πνευματική ὠφέλεια τῶν πιστῶν με την ένεργὸ συμμετοχή των στίς λατρευτικές συνάξεις τῶν μαρτύρων¹². «Πᾶς τόπος ἔχει τῶν άγιών τὴν μνήμην», σημειώνει ὁ Ἀστέριος Ἀμασειας (άρχές 5^{ου} αἰ.) και «οὐκ ἄν ἡμέραν παρῆλθεν τοῦ ένιαυτοῦ άνεόρταστον»¹³.

Ἡ λειτουργική τιμή τῶν μαρτύρων έκδηλώνεται με διάφορους τρόπους, με προσευχές, ὕμνους, άσπασμούς, αναγνώσεις, συμπόσια και συνάξεις στους τάφους και τὰ Μαρτύρια. Έκεῖνο ποὺ με κάθε λαμπρότητα ἔπρεπε νὰ ἀναδειχθεῖ ἦταν ή «γενέθλιος ἡμέρα» τοῦ μαρτυρίου, ή έν τῷ οὐρανῷ δηλαδή γέννηση τοῦ μάρτυρα και ή μετὰ τοῦ Χριστοῦ ὡς ζωντανοῦ Θεοῦ κοινωνία του. Εἶναι χαρακτηριστική ή πληροφορία τοῦ άγίου Κυπριανοῦ ὅτι ὁ λαὸς πρέπει νὰ συνενώνεται μετὰ τοῦ ιερέως κατὰ τὸν διωγμὸ και νὰ ἀναζωπυρώνεται ή ὁμόνοια μεταξύ τῶν χριστιανῶν¹⁴. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ κατανοοῦνται και οἱ συνεχεῖς προσευχές, οἱ άσπασμοὶ

¹¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὸν βίον τοῦ άγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ*, PG 46,953B.

¹² ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Λόγος ἐγκωμιαστικός εἰς τὸν μάρτυρα Λουκιανό*, PG50, 519-526. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν άγιον μάρτυρα Ρωμανόν*, *Λόγος Α΄*, PG50, 607-618.

¹³ C. DATEMA, *Asterius of Amaseia. Homilies I XIV*, Leiden 1970, σσ.135-146. Βλ. και ΣΥΜΕΩΝ Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Οἱ έορτές τῶν άγιών», ἐν *Τὸ Χριστιανικὸν Έορτολόγιον* [Πρακτικά Η΄ Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Βόλος, 18-20 Σεπτεμβρίου 2006], Ἀθῆναι 2007, σ.366, σχ.6. Τὸ ἴδιο και στὸ *Ἐν Ἀγίοις. Εἰδικὰ Θέματα Βυζαντινῆς και Μεταβυζαντινῆς Ἀγιολογίας*, Τόμ. Α΄, έκδ. Π.Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2011, σ.286.

¹⁴ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, *Ἐπιστολή* 60,2. Βλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σσ.219-220.

τῶν χριστιανῶν στοὺς ὁμολογητῆς¹⁵, ἀκόμη καὶ ἡ τέλεση θείας Εὐχαριστίας ἐντὸς τῶν φυλακῶν ὑπὲρ τῶν ὁμολογητῶν κρατουμένων¹⁶. Τὸ παράδειγμα τῶν προσευχῶν ὅλης τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου τὴν ὥρα τοῦ μαρτυρίου του συνετέλεσε ὥστε τὰ σχετικά αἰτήματα νὰ ἐνσωματωθοῦν ἐντὸς τῆς θείας Λειτουργίας, μὲ τὴ διατύπωση «*ὑπὲρ τῶν ἐν μετάλλοις καὶ ἐξορίαις καὶ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ὄντων διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*»¹⁷.

Οἱ ὕμνοι ἐπίσης ἀποτελοῦν δομικὸ στοιχεῖο τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν μαρτύρων κατὰ πληροφωρία τοῦ Τερτυλλιανοῦ¹⁸, καὶ οἱ κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης ψαλμωδίες στὴ διάρκεια παννυχίδος γιὰ τὴν τιμὴ τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων¹⁹. Ὁ πάπας Δάμασος ὁ Α΄ π.χ. (366-384) ἀναφέρεται ὡς δημιουργὸς ὕμνων πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων τῶν κατακομβῶν τῆς Ρώμης²⁰. Πρὸς οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας «*ἡνίκα αἱ ἐτήσια αὐτῶν (τῶν μαρτύρων) ἡμέραι ἐπιτελοῦνται*»²¹ διαβάζονται κατάλληλες περικοπές, τόσο ἀπὸ τὴ Βίβλο, ὅσο καὶ κείμενα – μαρτυρολόγια ἀναφερόμενα στὰ πάθη τῶν μαρτύρων²². Πρὸς ἀποφυγὴ δὲ συγχύσεων καὶ ἀτίμωσης τῶν

¹⁵ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Ε΄, ΡG20, 403-518.

¹⁶ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, *Ἐπιστολὴ* 5,2. Βλ. καὶ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ.267.

¹⁷ *Διαταγαὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων* 8, 10, 15, Sources Chrétiennes 336 (SC), 170 (=PG1, 1088C). Βλ. καὶ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ.217.

¹⁸ PL 2,136 [=Scorpiace 7], “*Cantatur enim et exitus martyrum*” (=ἄδεται ἐπίσης ἡ τελευτὴ τῶν μαρτύρων). Βλ. καὶ Π.Β. ΠΑΣΧΟΥ, Ἅγιοι οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ. *Εἰσαγωγή στὴν Ἀγιολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας* [Ἑμναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες -2], ἐκδ. «Ἀρμός», Ἀθήνα ἄ.ἔ., σ.59. Κατὰ τὸν καθηγητὴ Θεοχάρη Δετοράκη ἡ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Τερτυλλιανοῦ δὲν εἶναι σαφῆς, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μπορεῖ νὰ γίνεταί ἀναφορὰ ὄχι σὲ ὕμνους ἰδιαίτερους γιὰ ἓνα μάρτυρα, ἀλλὰ γιὰ βιβλικά χωρία ὅπως: «*Ἀγαλλιᾶσθε δίκαιοι ἐν Κυρίῳ τοῖς εὐθέσι πρέπει αἴνεσις*», γνωστὰ ἀπὸ διάφορες λατρευτικὲς περικοπώσεις (Βλ. «Οἱ ἅγιοι καὶ οἱ μάρτυρες στὴν Ἑμνογραφία», ἐν Ὁ ἅγιος καὶ ὁ μάρτυρας στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. *Εἰσηγήσεις* IB΄ Συνεδρίου Πατερικῆς Θεολογίας, Ἀθήνα 1994, σ.205.

¹⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας*, ΡG 46, 785A: «*Παννυχίδος δὲ οὔσης ἐν κήπῳ, ἔνθα καὶ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων ἐτύγχανε, ψαλμωδαίαις τιμώμενα*».

²⁰ Σχετικὴ πληροφωρία βλ. στὸ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗ, «*Ἀρχαῖα Μαρτύρια καὶ χριστιανικοὶ Ναοί. Ἡ ἐπίδραση τῆς τιμῆς τῶν μαρτύρων στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας*», ἐν Ὁ ἅγιος καὶ ὁ μάρτυρας στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, σ.250.

²¹ Κανὼν νδ΄ Καρθαγένης. Βλ. καὶ Πηδάλιον, σ.489.

²² Π.Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Τὰ μαρτύρια τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν*, Θεσσαλονίκη 1978. Βλ. καὶ Π. Β. ΠΑΣΧΟΥ, ὁ.π., σ.58.

μαρτύρων υπήρχε πρόβλεψη να αναγινώσκονται τὰ γνήσια καὶ ὄχι τὰ νοθευμένα μαρτυρολόγια²³. «Τὰ ψευδῶς ὑπὸ τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν συμπλασθέντα μαρτυρολόγια, - ἐπισημαίνει ὁ 63^{ος} κανὼν τῆς ἐν Τρούλλω πενθέκτης συνόδου - ὡς ἂν τοὺς τοῦ Χριστοῦ μάρτυρας ἀτιμάζοιεν καὶ πρὸς ἀπιστίαν ἐνάγοιεν τοὺς ἀκούοντας, μὴ ἐπ' ἐκκλησίαις δημοσιεύεσθαι προστάσσομεν, ἀλλὰ ταῦτα πυρὶ παραδίδοσθαι. Τοὺς δὲ ταῦτα παραδεχομένους, ἢ ὡς ἀληθέσι τούτους προσέχοντας ἀναθεματίζομεν»²⁴.

Σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν λειτουργικοῦ χαρακτήρα τιμὴ τῶν μαρτύρων ἦταν οἱ τάφοι των, ἀλλὰ καὶ τὰ Μαρτύρια, ἐπιτύμβια μνημεῖα, ναῖσκοι δηλαδή κτισμένοι ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων πρὸς ἀνάδειξη τῆς τιμῆς καὶ τοῦ ἑορτασμοῦ των²⁵. Ὡς πρὸς τοὺς τάφους εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ συμβολὴ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου· «Ἡ γὰρ τῶν τάφων ὄψις ἕκαστον τῶν ὁρώντων τὰ περὶ τῆς τελευτῆς τῆς ἑαυτοῦ καὶ ἄκοντα φιλοσοφεῖν ἀναγκάζει, καὶ πείθει μηδὲν τῶν παρόντων νομίζειν εἶναι βέβαιον, μὴ λυπηρόν, μὴ χρηστόν»²⁶. Ὅσον ἀφορᾶ τὰ Μαρτύρια γνωστὰ ἀπὸ τὸν 2^ο μ.Χ. αἰ. κατὰ τὸν Εὐσέβιο Καισαρείας²⁷, ἀπλὰ στὴν ἀρχὴ καὶ περικαλλέστατα ἀργότερα²⁸, μὲ τὴ φιλοξενία τοῦ λειψάνου τοῦ μάρτυρα, τὴν τέλεση τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ ἄλλων λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων

²³ ξ' ἀποστολικὸς κανὼν. Βλ. Γ. ΡΑΛΛΗ-Μ.ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. Β', 1852 (ἀνατύπ. 1992), σσ.77-78.

²⁴ Γ. ΡΑΛΛΗ-Μ.ΠΟΤΛΗ, ὁ.π., σ.452. Βλ. καὶ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Ὁ κύκλος τῶν ἑορταζομένων ἁγίων καὶ οἱ Κύπριοι ἅγιοι. Προσέγγιση τῆς τάξεως μὲ βάση τοὺς κανόνες καὶ τὰ Λεξιονάρια», ἐν *Κανόνες καὶ Λατρεία* [Σειρὰ Κανονικὰ καὶ Λειτουργικὰ 1], ἐκδ. «Μυγδονία», Θεσσαλονίκη 2006, σσ.96-102.

²⁵ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗ, «Ἀρχαῖα Μαρτύρια καὶ χριστιανικοὶ Ναοί. Ἡ ἐπίδραση τῆς τιμῆς τῶν μαρτύρων στὴν λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας», ἐν *Ὁ ἅγιος καὶ ὁ μάρτυρας στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας*, σσ.234-250.

²⁶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα Δροσίδα, καὶ εἰς τὸ μεμνησθαι θανάτου*, PG 50, 684^α.

²⁷ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Γ', 18, PG20, 252B.

²⁸ Α. Ι. ΦΥΤΡΑΚΗ, *Λείψανα καὶ τάφοι μαρτύρων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, Ἀθήναι 1955, σ.52έξ.

κατὰ τὴ γενέθλιο ἡμέρα ἔγιναν «προοδευτικὰ καὶ σταθερὰ “κανόνας πίστεως” ἢ καὶ μέτρον εὐλαθείας τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας»²⁹.

Στὰ τέλη τοῦ 4^{ου} αἰ. σύμφωνα καὶ μὲ τὸ Ὀδοιπορικὸ τῆς Αἰθερίας ἔχουμε ἀναφορὰ σὲ συγκεκριμένες μνημεις ἁγίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅπως τῶν ἁγίων Μωϋσῆ, Μελχισεδέκ, Ἀβραὰμ καὶ τοῦ προφήτη Ἡλία³⁰. Στὸ κείμενο αὐτὸ μνημονεύονται ἐπίσης «Μαρτύρια», ἐπιτύμβια δηλαδὴ μνημεῖα, ὅπως τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου Θωμᾶ³¹, τοῦ ἁγίου Ἐλπιδίου³², καὶ τῆς ἁγίας Θέκλας³³.

Μετὰ τὸν 4^ο αἰ. καὶ μέσα ἀπὸ τὶς μοναστικὲς ἀδελφότητες προβάλλονται ὡς ἅγιοι οἱ «μάρτυρες τῆ προαιρέσει», δηλαδὴ οἱ μοναχοὶ, οἱ ὅσιοι καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος λόγῳ τῶν προβλημάτων ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὶς διάφορες αἱρέσεις³⁴, καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὶς εἰκονομαχικὲς ἔριδες³⁵. Ἔτσι σιγὰ-σιγὰ τὸ ἑορτολόγιο, ποὺ κατὰ βᾶσιν διαμορφώθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ μὲ ἁγίους ἀπ’ ὄλο τὸν χριστιανικὸ κόσμον, γι’ αὐτὸ καὶ ἀληθινὰ οἰκουμενικὸ, ἐμπλουτίζεται μὲ τὴ μνήμη διαφόρων ἁγίων ποὺ εὐαρέστησαν στὸ Θεὸ μὲ ποικίλους τρόπους, σὲ διαφόρους τόπους καὶ καιροὺς³⁶. Μία ὀλοκληρωμένη εἰκόνα αὐτῆς τῆς

²⁹ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗ, «Ἀρχαῖα Μαρτύρια καὶ Χριστιανικοὶ Ναοὶ. Ἡ ἐπίδραση τῆς τιμῆς τῶν μαρτύρων στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας», ὁ.π., σ.244.

³⁰ SC 21, σσ.150, 154, 170.

³¹ SC 21, 158’ 162.

³² SC 21, 174.

³³ SC 21, 182’, 184.

³⁴ Βλ. ΣΥΜΕΩΝ Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Οἱ ἑορτὲς τῶν ἁγίων», ὁ.π., σ.372. Π.Β. ΠΑΣΧΟΥ, Ἅγιοι οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ..., σσ.65-79. Α.Ι. ΦΥΤΡΑΚΗ, «Μαρτύριον καὶ μοναχικὸς βίος», ἐν Θεολογία 19 (1941-1948), τεῦχ. Β’, σσ.301-329. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, Ἡ ἁγία Λυδία ἢ Φιλιππησία στὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο καὶ τὴν ὑμνογραφία, ἐκδ. Ὀρθοδόξου Χριστ.Ἀδελφότητος «Λυδία», ἄ.τ. καὶ χ., σ.27.

³⁵ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ (Ἀρχιμ.), Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπ’ ἀρχῆς μέχρι σήμερον, ἐκδ. «Ἀστὴρ», Ἀθῆναι 1990, σσ.253-263. Βλ.Ι. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α’, Ἀθῆναι 1994, σσ.764-803.

³⁶ ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Γένεσις τῶν χριστιανικῶν ἑορτῶν», ἐν Τὸ Χριστιανικὸν Ἑορτολόγιον [Πρακτικὰ Ἡ’ Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Βόλος 18-20 Σεπτεμβρίου 2006], Ἀθῆναι 2007, σ.61.

ἐξέλιξης μᾶς δίδουν τὰ Βυζαντινὰ Συναξάρια καὶ Μηνολόγια, μὲ πρῶτο τὸ Συναξάριο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 10^{ου} αἰ.³⁷.

β) Οἱ ἅγιοι κατανέμονται στὸν κύκλο τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους μὲ διάφορα κριτήρια. Ἡ ἡμέρα τοῦ θανάτου τους π.χ. εἶναι ἓνα ἀπὸ αὐτά. *«Οἱ μνήμες τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων βρίσκονται σὲ συμβατικές ἡμερομηνίες ἢ σπανιότερα τὴν ἡμέρα τῆς εὐρέσεως ἢ ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τους. Τέτοια ἀρχὴ ἔχει ἐπὶ παραδείγματι ἡ μνήμη τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ἀρχαία ρωμαϊκὴ ἐορτὴ τῆς ἀνακομιδῆς λειψάνων τους ποὺ διαδόθηκε καὶ στὴν Ἀνατολή»*³⁸. Οἱ Προφῆτες ἰδιαίτερα καὶ οἱ προπάτορες τοποθετοῦνται πρὸ τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων διότι προφητικὰ ἀναφέρθηκαν στὸ μυστήριό τῆς Ἐνσαρκώσεως³⁹. Ἄλλοι ἅγιοι ὅπως ὁ τίμιος Πρόδρομος ἀντικατέστησαν ἀρχαῖες εἰδωλολατρικὲς ἐορτὲς τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου. Ἔτσι στὴ Φθινοπωρινὴ ἰσημερία, 23 Σεπτεμβρίου, τοποθετήθηκε ἡ Σύλληψη τοῦ Βαπτιστοῦ, καὶ στὸ θερινὸ ἡλιοστάσιο, 24 Ἰουνίου, ἐορτάζεται τὸ Γενέθλιο τοῦ Προδρόμου⁴⁰. Πρόσωπα ἐπίσης *«ποὺ διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο σὲ ἐορταζόμενα γεγονότα τῆς ἱερᾶς ἱστορίας»*⁴¹ μνημονεύονται τὴν ἐπομένη τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐορτῶν ὡς *«συνάξεις»* (Χριστοῦγεννα – Θεοτόκος, Θεοφάνεια – Πρόδρομος, Εὐαγγελισμὸς - ἀρχάγγελος Γαβριὴλ κ.ἄ.). Στὴν ἱστορία τοῦ ἀγιολογικοῦ ἐορτολογίου δὲν εἶναι ἄγνωστο καὶ τὸ φαινόμενο τῆς μετεξέλιξης μιᾶς ἐορτῆς. Ἡ γνωστὴ π.χ. ἀπὸ τὸν 4^ο αἰ.

³⁷ *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novebris, Synaxarium Ecclesiae Constantipolitanae*, ἔκδ. H. Delehaye, Bruxellis 1902.

³⁸ ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Γένεσις τῶν χριστιανικῶν ἐορτῶν», ὁ.π., σ.61. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὸ Ἐορτολόγιο, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Κληρονομίας», τόμ. 22, τεύχη Α'-Β', 1990, Θεσσαλονίκη 1993.

³⁹ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΤΣΑΜΗ, *Ἀγιολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σ.56.

⁴⁰ ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Γένεσις τῶν χριστιανικῶν ἐορτῶν», ὁ.π., σ.60.

⁴¹ ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Γένεσις τῶν χριστιανικῶν ἐορτῶν», ὁ.π., σ.62. Βλ. καὶ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΤΣΑΜΗ, ὁ.π., σ.55.

έορτή πάντων τῶν ἁγίων μαρτύρων, τὸν 7^ο αἰ. μετεξελίχθηκε στὴν κατὰ τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν Πεντηκοστὴ έορτὴ τῶν ἁγίων Πάντων⁴².

Ἡ εἰκόνα ποὺ ἔχουμε τοῦ ἁγιολογικοῦ έορτολογίου ἀπὸ τὸν 10^ο κυρίως αἰ. εἶναι θὰ λέγαμε ἰδανικὴ. Ἐκεῖνο μάλιστα ποὺ ἐπικρατεῖ ὡς ἀρχὴ εἶναι τὸ «μὴ ἀγεράστους μηδ' ἀνεόρτους εἶναι τὰς μνήμας τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας»⁴³. Καὶ ὄχι μόνο τῶν μεγάλων Πατέρων, Χρυσοστόμου, Μ. Βασιλείου κ.λπ., ἀλλὰ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ὄλων τῶν ἁγίων. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀναδεικνύει καὶ τὸ λειτουργικὸ χαρακτήρα τῆς μνήμης τῶν ἁγίων, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ τιμῶνται «έν ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, καὶ κατανύξει», ὅπως ἀκριβῶς «καὶ Θεὸς θεραπεύεται». Τοὺς εἰκονίζουμε – γράφει – καθόσον «καὶ αὐτοὶ ἔμψυχοι στήλαι αὐτῶν καὶ εἰκόνες, τῇ τῶν ἀρετῶν μιμήσει γενώμεθα»⁴⁴. Οἱ θέσεις αὐτὲς καταγράφονται καὶ στὸ Συνοδικὸ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅτι δηλαδὴ τοὺς ἁγίους τοὺς έορτάζουμε «έν λόγοις τιμῶντες, έν συγγραφαῖς, έν νοήμασιν, έν θυσίαις, έν ναοῖς, έν εἰκονίσμασι»⁴⁵.

Τὸ σαφὲς αὐτὸ λειτουργικὸ πλαίσιο ἀναπτύσσεται ἀναλυτικὰ μὲ λεπτομερειακὲς ἀναφορὲς στὴν τάξη τῶν Ἀκολουθιῶν καὶ τὴν Ὑμνογραφία, τόσο στὰ λειτουργικὰ Τυπικά, μὲ παλαιότερα στὴν Παλαιστίνη τοῦ Ἁγίου Σάββα (6^ος αἰ.) καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη τῆς Ἁγίας Σοφίας (10^ος αἰ.)⁴⁶, ὅσο καὶ στὰ Λεξιονάρια, γνωστὰ ἀπὸ τὸν 9^ον αἰ.⁴⁷. Στὸ

⁴² TH. ANTONOPOYLOY, *The Homilies of the Emperor Leo VI*, Leiden 1997, σσ. 155-159. T. VELMANS, "Le Dimanche de Tous les Saints et l' Icone exposée à Charleroi", *Byzantion* 53 (1983) 17-35. ΣΥΜΕΩΝ Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Οἱ έορτὲς τῶν Ἁγίων», ὀ.π., σ.374.

⁴³ ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ, *Διάταξις ΠΗ' «Περὶ τοῦ τιμᾶσθαι τὰς ἱεράς τῆς τελειώσεως ἡμέρας τινῶν τῶν ὕστερον έν τῇ Ἐκκλησίᾳ διαλαμψάντων»*, PG 107, 600C-601A.

⁴⁴ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδοσις Ἀκριθῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, 14, PG 94, 1165C.

⁴⁵ J. GOUILLARD, «Τὸ συνοδικὸν ὅπερ ἀναγινώσκειται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας», έν *Travaux et Mémoires*, τόμ. 2, Paris 1967, σ. 51.

⁴⁶ J. MATEOS, *Le Typikon de la Grande Église. Ms Saint-Croix no40, xe siècle*, Introduction, texte critique, traduction et notes, [OCA 165], τ. I-II, Roma 1962.

πολύ σημαντικό για την εικόνα της Θείας Λατρείας λειτουργικό αυτό υλικό παρατηρούμε π.χ. τὸ πότε μία ἡμέρα εἶναι ἑορτάσιμος καὶ πότε νηστιμος. Ἄν ψαλλόταν στὸν Ὅρθρο τὸ «Θεὸς Κύριος» σήμαινε ὅτι ἦταν ἑορτάσιμος, ἂν ψαλλόταν τὸ «Ἀλληλουῖα» σήμαινε ὅτι ἦταν λιτὴ καὶ νηστιμος. Σήμερα ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν εἶναι σαφὴς διότι πάντοτε πλὴν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ψάλλεται τὸ «Θεὸς Κύριος»⁴⁸.

Ἡ πρακτικὴ τῆς διάκρισης τῶν ἑορτῶν σὲ μεγάλες, μεσαῖες καὶ μικρὲς, μαρτυρεῖται στὸ σπουδιτικὸ τυπικὸ καὶ στὸ τυπικὸ τοῦ μοναχοῦ Νίκωνα τοῦ Μαυρορείτη (11^{ος} αἰ.). Οἱ μνήμες τῶν ἑορταζομένων ἀγίων ὁ κύκλος τῶν ὁποίων διευρύνεται μετὰ τὴν εἰκονομαχία, κατατάσσονται στὶς «μικρὲς» ἑορτές. Τὸ ζήτημα αὐτὸ σχετίζεται μὲ ἐρωτήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν τήρηση τῆς νηστείας τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς⁴⁹. Βασικὰ στοιχεῖα τῆς πρὸς τοὺς ἀγίους λειτουργικῆς τιμῆς καὶ μνήμης, ἀναφερόμενα στὰ λειτουργικὰ τυπικὰ, εἶναι ἡ ὑμνογραφία καὶ τὸ Συναξάριο κάθε ἀγίου. Τὰ αὐτόμελα καὶ τὰ ιδιόμελα τῶν ἀγίων, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸν 5^ο-6^ο αἰ., ἀποτελοῦν κατὰ τὸν καθηγητὴ Θεοχάρη Δετοράκη, «τὰ ἀρχαιότερα δείγματα τῆς ἀγιολογικῆς ὑμνογραφίας»⁵⁰. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα εἶναι τὰ αὐτόμελα «Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν...» (Ἀγίου Γεωργίου), «Ὁ ἐξ ὑψίστου κληθεὶς οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων...» (Ἀποστόλου Παύλου), «Χαίροις ἀσκητικῶν ἀληθῶς,

⁴⁷ βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Ὁ κύκλος τῶν ἑορταζομένων ἀγίων καὶ οἱ Κύπριοι ἅγιοι. Προσέγγιση τῆς τάξεως μὲ βάση τοὺς κανόνες καὶ τὰ Λεξιονάρια», ὁ.π., σσ.93-162.

⁴⁸ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Ὁ κύκλος τῶν ἑορταζομένων ἀγίων καὶ οἱ Κύπριοι ἅγιοι. Προσέγγιση τῆς τάξεως μὲ βάση τοὺς κανόνες καὶ τὰ Λεξιονάρια», ὁ.π., σ.104.

⁴⁹ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Ὁ κύκλος τῶν ἑορταζομένων ἀγίων καὶ οἱ Κύπριοι ἅγιοι. Προσέγγιση τῆς τάξεως μὲ βάση τοὺς κανόνες καὶ τὰ Λεξιονάρια», ὁ.π., σσ.105-110.

⁵⁰ ΘΕΟΧΑΡΗ ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Οἱ ἅγιοι καὶ οἱ μάρτυρες στὴν Ὑμνογραφία», ἐν Ὁ ἅγιος καὶ ὁ μάρτυρας στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Εἰσηγήσεις IB' Συνεδρίου Πατερικῆς Θεολογίας, Ἀθήνα 1994, σ.208.

ἀγωνισμάτων τὸ εὐᾶδες κειμήλιον...» (τῶν ὁσίων) καὶ τὸ κοινὸ ἀπολυτικίον τῶν μαρτύρων «ὁ μάρτυς σου Κύριε...»⁵¹.

Ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου καὶ ἰδιαίτερα τὸ σημεῖο μετὰ τὴν ἀνάγνωσι τοῦ Εὐαγγελίου ἐμπλουτίζεται μὲ τὸ νέο ἐκτενὲς ὑμνογραφικὸ εἶδος τοῦ Κοντακίου, 5^{ος} -7^{ος} αἰ. Πρόκειται γιὰ ἔμμετρος καὶ ἀφηγηματικοῦ χαρακτήρα ὁμιλίες μὲ σκοπὸ τὴν ἐξιστόρησι μίας ἐορτῆς ἢ τοῦ βίου ἑνὸς ἁγίου⁵². Ὁ κύριος δημιουργὸς αὐτοῦ τοῦ ὑμνογραφικοῦ εἴδους εἶναι ὁ Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς στὸν ὁποῖον ἀποδίδονται ὡς γνήσια Κοντάκια πολλῶν ἁγίων, ὅπως π.χ. τῶν ἁγίων Δημητρίου, Γεωργίου, Παντελεήμονος, πρωτομάρτυρος Στεφάνου, Τρύφωνος κ.ἄ.⁵³.

Μεγαλύτερη ὑμνογραφικὴ παραγωγή σχετικὴ μὲ τοὺς ἁγίους ἔχουμε ἀπὸ τὸν 9^{ov} αἰ., ὅποτε καὶ ἀναπτύσσεται ὁ Κανόνας μὲ τοὺς Ἰωσήφ τὸν Ὑμνογράφο καὶ Θεοφάνη τὸ Γραπτὸ ὡς τοὺς «κατ' ἐξοχὴν ἐγκωμιαστὲς τῶν ἁγίων»⁵⁴. Ὁ Κανόνας γιὰ διάφορους λόγους ἀντικατέστησε τὸ Κοντάκιον στὸ ἴδιον σημεῖο, μετὰ δηλαδὴ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ὁρθρου. Στὴ θέση μάλιστα τοῦ Κοντακίου, μεταξὺ Στ' καὶ Ζ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνα, οἱ Στουδίτες πρόσθεσαν τὸ Συναξάρι, μίαν συντετμημένη μορφή τοῦ βίου τοῦ ἁγίου, μὲ σκοπὸ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ πληρώματος τῆς συνάξεως. Ἀναδεικνύεται ἔτσι ὁ λειτουργικὸς χαρακτήρας τοῦ Συναξαρίου, τὸ ὁποῖον σὺν τοῖς ἄλλοις «δείχνει τὴ διαδοχικὴ σύναξι τῶν ἁγίων τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους»⁵⁵.

⁵¹ ΘΕΟΧΑΡΗ ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Οἱ ἅγιοι καὶ οἱ μάρτυρες στὴν Ὑμνογραφία», ὁ.π., σ.209.

⁵² Γενικὰ περὶ τοῦ Κοντακίου βλ. Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, τόμ. Α', *Ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἕως τὴν εἰκονομαχίαν*, Θεσσαλονίκη 1971.

⁵³ ΘΕΟΧΑΡΗ ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Οἱ ἅγιοι καὶ οἱ μάρτυρες στὴν Ὑμνογραφία», ὁ.π., σ.210.

⁵⁴ ΘΕΟΧΑΡΗ ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Οἱ ἅγιοι καὶ οἱ μάρτυρες στὴν Ὑμνογραφία», ὁ.π., σ.213.

⁵⁵ Γ.Θ. ΒΕΡΓΩΤΗ, «Συναξάρι καὶ Θ. Λατρεία», ἐν *Διακονία. Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Βασιλείου Στογιάννου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ.342. Βλ. καὶ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΑΡ. ΥΦΑΝΤΗ, *Ἡ ἀγιότητα τοῦ μαρτυρίου...*, σ.41.

γ) Θὰ μπορούσαμε στὴ συνέχεια, μὲ βάση τὰ λειτουργικὰ τυπικά, νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μία σειρά τελετουργικῶν θεμάτων, λεπτομερειακῶν καὶ πολλές φορές ἀντικρουομένων στὰ διάφορα τυπικά, ποὺ ἀφοροῦν τὴν τάξη τῆς Ἀκολουθίας τῶν ἁγίων. Κάτι τέτοιο θὰ ἀπαιτοῦσε πολὺ χρόνο καὶ θὰ πρόσθετε κόπο σὲ ὅλους μας τούτη τὴν ὥρα. Ὁδηγὸς μας γιὰ μία ἀνάλογη «περιπέτεια» μπορούν νὰ γίνουν σύγχρονα κείμενα. Πρόκειται γιὰ τὰ Τυπικά **α)** τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (τοῦ Βιολάκη)⁵⁶, **β)** τοῦ Γεωργίου Ρήγα, κολλυβαδικῆς παραδόσεως⁵⁷ καὶ **γ)** τὸ Σύστημα Τυπικοῦ ποὺ κατήρτησε ὁ μακαριστὸς Πρωτοπρεσβύτερος Κωνσταντῖνος Παπαγιάννης⁵⁸. Στὸ τελευταῖο μάλιστα, ποὺ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὅλα τὰ προηγούμενα, γίνεται λόγος συστηματικὰ γιὰ τὶς Ἀκολουθίες π.χ. τῶν ἐπισήμως ἐορταζομένων ἁγίων, ἐν καθημερινῇ καὶ Κυριακῇ, γιὰ τὶς Ἀκολουθίες μνήμης ἐπισήμως ἐορταζομένου ἁγίου ἐν ἡμέρᾳ προεορτίῳ ἢ μεθεορτίῳ Δεσποτικῆς ἢ Θεομητορικῆς ἐορτῆς, ἐν καθημερινῇ καὶ Κυριακῇ, γιὰ τὶς Ἀκολουθίες Ἀποδόσεως Δεσποτικῆς ἢ Θεομητορικῆς ἐορτῆς μετὰ μνήμης ἐπισήμως ἐορταζομένου ἁγίου, ἐν καθημερινῇ καὶ Κυριακῇ, γιὰ τὴν τάξη ὁλονυκτίου Ἀγρυπνίας, καθὼς καὶ γιὰ τὴν Τυπικὴ Διάταξη τῶν Ἀκολουθιῶν τῶν κατὰ μῆνα ἀκινήτων ἐορτῶν⁵⁹.

Μποροῦμε ὅμως ἐν συντομίᾳ νὰ ἀναφέρουμε σχετικὰ μὲ τὸ θέμα μας ζητήματα ποὺ ἡ σύγχρονη ἔρευνα μελέτησε καὶ ἀνέδειξε. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὰ **κριτήρια ἐπιλογῆς τῶν ἀποστολικῶν καὶ εὐαγγελικῶν ἀναγνωσμάτων τῶν ἀγιολογικῶν ἐορτῶν**. Ὑπάρχει π.χ. ἡ ἄποψη ὅτι τὸ

⁵⁶ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΙΟΛΑΚΗ, *Τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*, ἐκδ.Μιχ. Σαλίβερρος, Θεσσαλονίκη ἄ.ἔ.

⁵⁷ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΗΓΑ (Οἰκονόμου), *Τυπικὸν [Λειτουργικὰ Βλατάδων 1]*, Θεσσαλονίκη 1994.

⁵⁸ *Σύστημα Τυπικοῦ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, καταρτισθὲν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τυπικῆς παραδόσεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ Πρωτοπρεσβυτέρου*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2006.

⁵⁹ Ὁ.π., σσ.125-590.

ισχύον σύστημα άγιογραφικῶν άναγνωσμάτων πάσχει καθόσον κάποιες περικοπές εἶναι άστοχες καί προτείνονται καταλληλότερες πρὸς άντικατάστασή των. Για τήν μνήμη π.χ. τῆς άγίας Εύφημίας (16 Σεπτεμβρίου καί 11 Ἰουλίου) ἡ όριζόμενη άποστολική περικοπή τῆς ΙΣΤ΄ Κυριακῆς (Β΄ Κυρ.6, 1-10) δέν σχετίζεται με τήν άγία έκτός άπό τή φράση «*διά δυσφημίας καί εύφημίας*». Ἡ προτεινόμενη άποστολική περικοπή εἶναι αὐτή πού όρίζει τὸ Τυπικὸ τῆς Εύεργέτιδος, τοῦ Σαββάτου τῆς Ε΄ Ἑβδομάδος τῶν έπιστολῶν (Ρωμ. 8, 14-21), ὅπου γίνεται λόγος περὶ «*τῶν παθημάτων τοῦ νῦν καιροῦ*» καί τῆς «*μελλούσης δόξης άποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς*»⁶⁰. Τὸ εὐαγγελικὸ άνάγνωσμα έπίσης πού διαβάζεται στή μνήμη τοῦ άγίου Ἐλευθερίου (Μάρκ. 2, 23-3,5) εἶναι άσχετο με τὸν άγιο, έκτός άπό τήν άμυδρά όμοιότητα τῶν όνομάτων Ἀβιάθαρ καί Ἐλευθέριος ἢ τή λέξη «*άρχιερέως*» άφοῦ ὁ άγιος ἦταν άρχιερεύς. Καί έδῶ προτείνεται ἡ περικοπή πού διαβάζεται σέ ιερομάρτυρες (Λουκ. 12, 8-12), ὅπου γίνεται άναφορά στήν όμολογία τῆς πίστεως στο Χριστὸ καί τῆς διακήρυξῆς της ένώπιον άρχῶν καί έξουσιῶν⁶¹.

Ἕνα άλλο θέμα άφορᾷ τὶς μνήμες τῶν άγίων τὶς Κυριακές. Σχετικὸ κείμενο ἔχει ὁ Γεώργιος Ρήγας στο έργο του **Ζητήματα Τυπικοῦ**. Μία μόνο άποστροφή άπό τό έργο αὐτὸ: 1. *Ἅγιοι μὴ έορταζόμενοι. Τούτων ἡ άκολουθία άπαρτίζεται έκ τῶν ὡς άνω ρηθέντων άπαραιτήτων δι' έκάστην άκολουθίαν στοιχείων, ἤτοι τριῶν Ἑσπερίων, ένός Κανόνος καί ένός Καθθίσματος μετὰ τήν γ' ὡδήν. Κοντάκιον μετὰ ἡ άνευ Οἴκου, Ἐξαποστειλάριον, ὡς καί Δοξαστικὸν ιδιόμελον εἰς τὰ Ἑσπέρια, ἢ τὸ πολὺ*

⁶⁰ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ (Πρωτοπρεσβυτέρου), «Παρατηρήσεις έπί τινων Ἄποστολικῶν καί Εὐαγγελικῶν άναγνωσμάτων», έν *Συμβολή εἰς τήν τάξιν τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας*, τευχ. 17, Ἀθῆναι Ἰανουάριος-Μάρτιος 2007, σ.16.

⁶¹ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ (Πρωτοπρεσβυτέρου), «Παρατηρήσεις έπί τινων Ἄποστολικῶν καί Εὐαγγελικῶν άναγνωσμάτων», ὀ.π., σ.17. Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικᾶς Ἀπορίας*, τόμ. Β΄, Ἀθῆνα³ 1989, σσ.296-297. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ὀ.π., τόμ. Ε΄, Ἀθῆνα 2003, σ.265.

καὶ δύο Δοξαστικά, ἓν εἰς τὰ Ἑσπέρια καὶ ἓν εἰς τὰ Ἀπόστιχα τοῦ Ἑσπερινοῦ. Ἦτοι ἅγιοι μὴ ἑορταζόμενοι εἶναι οἱ μηδὲν Δοξαστικὸν ἔχοντες καὶ οἱ ἔχοντες ἓν ἢ δύο τοιαῦτα»⁶².

Οἱ κατὰ τὴν Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ μνήμεις ἁγίων. Σύμφωνα μὲ παλαιούς Κανόνες ὁ ἑορτασμός μνήμης ἁγίου κατὰ τὴ Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ δὲν ἐπιτρέπεται λόγῳ τοῦ πενθίμου χαρακτῆρος αὐτῆς τῆς περιόδου⁶³. Γι' αὐτὸ γίνεται μετάθεσις τῶν ἑορτῶν αὐτῶν «ἐν τοῖς Σαββάτοις καὶ Κυριακαῖς» καὶ τὶς ἄμνημεις λεγόμενες μέρες, κυρίως δὲ Τετάρτη καὶ Παρασκευή, τελεῖται ἡ Ἀκολουθία τῶν Προηγιασμένων Δώρων⁶⁴. Ἐξαίρεσις ὡς γνωστὸν ἀποτελοῦν οἱ μνήμεις τῶν ἁγίων Χαραλάμπους (10 Φεβρ.), τῆς α' καὶ β' εὔρεσης τῆς κεφαλῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου (24 Φεβρ.) καὶ τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα (9 Μαρτίου) κατὰ τὶς ὁποῖες τελεῖται Προηγιασμένη ἐὰν βεβαίως μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο πέσουν ἐντὸς τῶν νηστίμων ἡμερῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

«Τὸ ὀρθότερο καὶ συμφωνότερο καὶ πρὸς τὴν παλαιὰ ὀρθὴ πρᾶξι τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸς τὸν μνημονευθέντα κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης περιόδου τῆς Τεσσαρακοστῆς – γράφει ὁ μακαριστὸς καθηγητῆς Ἰωάννης Φουντούλης – εἶναι νὰ μετατίθενται οἱ μνήμεις τῶν ἁγίων κατὰ τὰ πλησιέστερα κατὰ προτίμησιν Σάββατα ἢ κατὰ τὶς Κυριακὰς τῆς Μεγάλῃς Τεσσαρακοστῆς, ἰδίᾳ μάλιστα ὅταν πανηγυρίζει ναὸς πρὸς τιμὴν των, γιὰ νὰ τελεῖται κατ' αὐτὰς ἡ θεία Λειτουργία καὶ γιὰ νὰ μὴ διασαλεύεται ὁ κατανυκτικὸς καὶ χριστοκεντρικὸς χαρα-

⁶² ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΗΓΑ (Οἰκονόμου), *Ζητήματα Τυπικοῦ* [Λειτουργικὰ Βλατάδων 2], Θεσσαλονίκη ²1999, σσ.127-128.

⁶³ Κανὼν 51 Λαοδικείας.

⁶⁴ ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργία Προηγιασμένων Δώρων* [Κείμενα Λειτουργικῆς, 8], Θεσσαλονίκη 1978.

κτήρ τῆς περιόδου τῶν Νηστειῶν»⁶⁵. Ὁ Γεώργιος Ρήγας ἔχει ἀντίθετη ἄποψη πιστεύοντας ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνάμειξη τῶν ἑορτασίμων χαρακτηριστικῶν τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου μετὰ τῶν πενθίμων τοῦ Τριωδίου⁶⁶.

Οἱ συνεορτασμοὶ τῶν ἁγίων. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ, τοῦ συνεορτασμοῦ γιὰ διάφορους λόγους δύο ἢ τριῶν ἢ καὶ περισσοτέρων ἁγίων, δὲν εἶναι ἄγνωστο στὴν ἱστορία τοῦ ἀγιολογικοῦ ἑορτολογίου. Ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικότερα παραδείγματα εἶναι αὐτὸ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν τῶν ὁποίων τὴν κοινὴ σύναξη ἀνέδειξε ὁ Ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων (11^{ος} αἰ.), προκειμένου νὰ καθησυχάσει σχετικὲς ἔριδες⁶⁷. Ἄλλο παράδειγμα, τοπικοῦ χαρακτήρα, εἶναι ὁ συνεορτασμός τῶν ἁγίων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (13 Νοεμβρίου) στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτὸ ἔγινε ἐπὶ ἐποχῆς τοῦ ἁγίου Συμεῶν Θεσσαλονίκης, προκειμένου νὰ ἀναδειχθεῖ τὸ κοινὸ ποῦ εἶχαν σὲ θεολογικὸ καὶ ποιμαντικὸ ἐπίπεδο οἱ δύο ἀρχιερεῖς καὶ ἥλιοι πολύφωτοι τῆς οἰκουμένης⁶⁸. Συνεορτασμὸ ἔχουμε ἀκόμη ἀγιολογικῆς ἑορτῆς μὲ Δεσποτικὴ ἑορτῆ. Ἡ Ἰνδικτος π.χ., μία ἑορτὴ ποῦ ἀναφέρεται στὸ Χριστὸ ὡς δημιουργὸ, προνοητὴ καὶ σωτήρα τοῦ κόσμου, συνεορτάζεται μὲ μία σειρά ἁγίων καὶ μαρτύρων, ὅπως ὁ ἅγιος Συμεῶν ὁ Στυλῖτης, οἱ τεσσαράκοντα Γυναῖκες-μάρτυρες καὶ οἱ ἄλλοι μάρτυρες Καλλίστη, Εὐδοκὸς καὶ Ἑρμογένης⁶⁹. Ὁ συνεορτασμός αὐτὸς αἰτιολογεῖται περίφημα ἀπὸ μία ἀμφιβαλλόμενη ὁμιλία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου «*Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἰνδικτιῶνος τοῦ νέου ἔτους, καὶ εἰς μάρτυρας*». «*Ἔδει γὰρ,*

⁶⁵ ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 2^η 1991, σσ.103-104.

⁶⁶ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΗΓΑ (Οἰκονόμου), ὁ.π., σσ.105-108.

⁶⁷ Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Ἡ συμβολὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν στὴ διαμόρφωση τῆς θείας Λατρείας», ἐν *Λειτουργικὰ Θέματα Η'*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ.37-39.

⁶⁸ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Ὁ συνεορτασμός τῶν ἁγίων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (13 Νοεμβρίου)», ἐν *Ἐφημέριος*, Νοέμβριος 2012, σσ.8-10.

⁶⁹ Βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΗΓΑ (Οἰκονόμου), *Τυπικόν*, σ. 253.

ἔδει τοὺς ἀεὶ νεάζοντας τῇ χάριτι μάρτυρας – σημειώνει τὸ κείμενο -, καὶ τῇ τοῦ ἔτους εἰσόδῳ γενέσθαι τοῖς εὐσεβέσιν ἀφορμὴν δεξιώσεως· ἔδει τοιαύτην τῷ νέῳ ἐνιαυτῷ τοῖς πιστοῖς ὑπαντῆσαι τὴν ἀγαλλίασιν· ἔδει μετὰ τοιαύτης ἡμᾶς εὐλογίας ἀσπάσασθαι τῆς τοῦ χρόνου ἐναλλαγῆς τὰ προοίμια· ἔδει τὴν τῆς παρούσης ἡμέρας πανήγυριν τῷ χορῷ τῶν ἀγίων τετιμημένην ὑποδέξασθαι· ἔδει τὸν κύκλον τοῦ ἔτους τῷ τῶν μαρτύρων κοσμηθῆναι στεφάνῳ· ἔδει τοιαύτη χρῆσασθαι ἐπὶ τοῦ ἐπιστάντος ἐνιαυτοῦ τῇ εὐτυχίᾳ, ἐπαγομένους καὶ τὴν τῶν μαρτύρων τιμὴν. Αὐτοὶ γὰρ εἰσι πάσης εὐφροσύνης τῷ γένει παραίτιοι οἱ γενναῖοι τοῦ Χριστοῦ στρατιῶται, οἱ καὶ μετὰ θάνατον τῆς αὐτοῦ δυνάμεως κήρυκες»⁷⁰.

Ἀπὸ τὸ μήνυμα τοῦ τελευταίου κειμένου, ἀλλὰ καὶ ὅλα ὅσα ἀναφέραμε γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον τιμῶνται λειτουργικὰ οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας, φάνηκε ἡ ἀπόλυτη θεολογικὴ ἰσορροπία στὸ ἐορτολόγιο. Καὶ τοῦτο μὲ τὴν ἔννοια ὅτι οἱ ἐορτὲς τῶν ἀγίων δὲν λειτουργοῦν ἀρνητικὰ στὸν κύκλο τοῦ ἐορτολογικοῦ ἔτους καὶ δὲν ἐξισώνονται μὲ τὰ μεγάλα σωτηριολογικὰ θέματα τῶν ἐορτῶν τοῦ Κυρίου καὶ τῆς Θεοτόκου⁷¹. Ἀντιθέτως οἱ ἅγιοι κοσμοῦν τὸ λειτουργικὸ ἔτος, τὸ ἐμπλουτίζουν καὶ προβάλλουν τὴν ἀγάπη των πρὸς τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸν ἄνθρωπο. Καὶ τοῦτο διότι θεωροῦνται μιμητὲς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ⁷² καὶ σὲ καθημερινὴ βάση προβάλλουν τὸ μυστήριον τῆς ἐν Χριστῷ θείας Οἰκονομίας.

⁷⁰ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἰνδικτιῶνος τοῦ νέου ἔτους καὶ εἰς μάρτυρας*, PG 59, 576^α.

⁷¹ ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς Ἀπορίας*, τόμ. Ε', Ἀθήνα 2003, σ.55.

⁷² Γ.Θ. ΒΕΡΓΩΤΗ, *Ἐγχειρίδιον Ἀγιολογίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ.111 -113.